

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

**«Ερωτικό συναίσθημα, Έμφυλες Ταυτότητες και Σχέσεις εξουσίας στα πλαίσια
της διεθνικής κινητικότητας των μεταναστών: Ερευνητικά Ερωτήματα και
Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις»**

Σιώτου Αλεξάνδρα

Εισηγήση στην Ημερίδα «Ερευνητική Θεματολογία και Πρόοδος των Διδακτορικών Διατριβών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας», Ηράκλειτος II: Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας. Βόλος, 07/06/2012.

Οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν τις δυο τελευταίες δεκαετίες στον χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δημιούργησαν νέες πολιτικές συνθήκες κι είχαν ως αποτέλεσμα την αυξημένη κινητικότητα των υποκειμένων και τη συνακόλουθη ανάδυση νέων κοινωνικών σχέσεων τόσο στις χώρες υποδοχής των μεταναστών όσο και στις χώρες προέλευσης. Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι να μελετηθεί το σύγχρονο φαινόμενο της μεταναστευτικής κίνησης εστιάζοντας στις ερωτικές ιστορίες των μεταναστών και των μεταναστριών που προέρχονται από πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης -συγκεκριμένα από την Βουλγαρία και την Αλβανία- και κατοικούν στον Βόλο. Ζητούμενο είναι να μελετηθεί η ιστορική, πολιτική και πολιτισμική κατασκευή του συναισθήματος του έρωτα και να διερευνηθεί υπό το πρίσμα του ερωτικού συναισθήματος η διαμόρφωση της έμφυλης και σεξουαλικής ταυτότητας των μεταναστών/ μεταναστριών στα πλαίσια της διεθνικής κινητικότητας τους και των σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται εντός και εκτός των ορίων της μεταναστευτικής κοινότητας.

Οι ομάδες – στόχος, όπως προανέφερα είναι οι Αλβανοί και Βούλγαροι μετανάστες, που κατοικούν στον Βόλο. Επέλεξα τις συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες για δυο λόγους: α) αποτελούν τις αριθμητικά μεγαλύτερες ομάδες μεταναστών τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο Βόλο, όπου πραγματοποιείται η εθνογραφική έρευνα και β) παρουσιάζουν ένα πολύ διαφορετικό προφίλ ως προς τη

σύνθεση του φύλου και της οικογένειας. Η πρώτη ομάδα αποτελείται από μετανάστες/ μετανάστριες από την Αλβανία, όπου κυριαρχούσαν οι άντρες έως το 1997, οπότε παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση της επανένωσης οικογενειών. Ενώ η δεύτερη ομάδα αποτελείται από μετανάστες μετανάστριες από τη Βουλγαρία, όπου κυριαρχούν οι γυναίκες, οι οποίες μεταναστεύουν μόνες τους αφήνοντας την οικογένειά τους πίσω στη χώρα καταγωγής. Επί το πλείστον ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 40-60. Ως εκ τούτου θα με ενδιέφερε να εξετάσω πως ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο βιώνουν την μετανάστευση τους αυτές οι δυο μεταναστευτικές κοινότητες επηρεάζει την οπτική αλλά και τις στρατηγικές που υιοθετούν σε σχέση με το ερωτικό συναίσθημα. Ο λόγος που επέλεξα να πραγματοποιήσω την επιτόπια έρευνα στην πόλη του Βόλου, είναι γιατί θεωρώ πως έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς το συγκεκριμένο αντικείμενο σε μια μικρή, επαρχιακή πόλη, όπου θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως ισχύουν ειδικές κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και να διερευνήσει εάν και πως αυτές με τη σειρά τους επηρεάζουν κι επανακαθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες προσλαμβάνουν τον έρωτα.

Ζητούμενο της συγκεκριμένης έρευνας είναι να μελετήσει από κοινού την μετανάστευση και το ερωτικό συναίσθημα υιοθετώντας μια προσέγγιση που αντιμετωπίζει τους μετανάστες όχι μόνο ως πρωταγωνιστές ή θύματα οικονομικών και πολιτικών συστημάτων, αλλά κι ως έμφυλα, ενσώματα κοινωνικά υποκείμενα με επιθυμίες, συναισθήματα, κοινωνικές σχέσεις, δίνοντας τους παράλληλα την δυνατότητα να εκφράσουν την υποκειμενικότητα τους με ένα διαφορετικό τρόπο. Γι' αυτόν τον λόγο κι ένα από τα βασικά ερωτήματα αυτής της διατριβής είναι το κατά πόσο ο έρωτας – η απουσία ή η παρουσία του- αποτελεί κίνητρο μετανάστευσης και ποιος είναι ο ρόλος που διαδραματίζει το ερωτικό συναίσθημα στην μεταναστευτική τους ιστορία. Αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε μια διαφορετική θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου, εφόσον χωρίς να παραβλέπει τις οικονομικές και πολιτικές συνιστώσες της μετανάστευσης, δεν δέχεται πως συνιστούν το μοναδικό χαρακτηριστικό ή πρίσμα ανάλυσης της μετανάστευσης.

Παράλληλα, μια τέτοιου είδους προσέγγιση προσφέρει την δυνατότητα να μελετήσει κανείς πτυχές της μεταναστευτικής εμπειρίας που δεν είχαν αναδειχθεί ως τώρα. Όπως αναφέρουν και οι Nicola Mai και Russel King στην εισαγωγή τους με τίτλο “Love, Sexuality and Migration: Mapping the Issue(s)” στο περιοδικό *Mobilities* (online publication November 2009) οι αφηγήσεις, οι πρακτικές και οι σημασιοδοτήσεις του έρωτα αποτελούν όψεις στις οποίες δεν δόθηκε σημασία στις

σπουδές της μετανάστευσης και οι οποίες μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για την κινητικότητα, την αίσθηση του ανήκειν και τις συλλογικές και ατομικές ταυτότητες.

Πέρα όμως από ένα αποτελεσματικό εργαλείο ανάλυσης της μεταναστευτικής κινητικότητας, της ιστορικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής πραγματικότητας που βιώνουν οι μετανάστες στην χώρα υποδοχής και στην χώρα καταγωγής και των διαδικασιών συγκρότησης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, το ίδιο το ερωτικό συναίσθημα συνιστά πεδίο έρευνας στα πλαίσια της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής. Επομένως ένα από τα βασικά ερωτήματα είναι πως το ερωτικό συναίσθημα κατασκευάζεται ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά. Βασίζω την θεωρητική μου προσέγγιση μου σε ανθρωπολογικές μελέτες, οι οποίες ανέδειξαν πως τα συναισθήματα δεν πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως προ-κοινωνικές και προ-ιδεολογικές, ατομικές και ψυχολογικές καταστάσεις, ως στοιχεία της βιολογικά προσδιορισμένης και οικουμενικής ανθρώπινης φύσης κι ως εκ τούτου να ουσιαστικοποιούνται, αλλά αντίθετα πρέπει να εντάσσονται στο ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο που τα παράγει και τα νοηματοδοτεί.

Θεωρώ πως η μελέτη και η ανάλυση των ερωτικών εμπειριών των μεταναστών τόσο στις χώρες καταγωγής, στην Βουλγαρία και στην Αλβανία, όπου λόγω των διαφορετικών σοσιαλιστικών καθεστώτων που έδρευναν εμφανίζονται διαφορετικές προσλήψεις και πρακτικές του έρωτα, όσο και στην χώρα υποδοχής και των νοηματοδοτήσεων της έννοιας του έρωτα στα πλαίσια της μεταναστευτικής τους εμπειρίας και της διεθνικής κινητικότητας τους θα μου προσφέρει την δυνατότητα να κατανοήσω τους τρόπους με τους οποίους το ερωτικό συναίσθημα κατασκευάζεται ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω α) με ενδιαφέρει να εξετάσω πως βίωναν το ερωτικό συναίσθημα, πως το νοηματοδοτούσαν οι ίδιοι και ποιος ήταν ο λόγος που άρθρωνε το σοσιαλιστικό καθεστώς για το ερωτικό συναίσθημα στις χώρες καταγωγής χωρίς όμως να υιοθετήσω μια τέτοια οπτική που θέτει διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του σοσιαλιστικού παρελθόντος και του μετασοσιαλιστικού, της δύσης και της ανατολής αποδίδοντας στο μεν σοσιαλιστικό παρελθόν χαρακτηριστικά συντηρητισμού και παραδοσιακότητας και στο δε μετασοσιαλιστικό παρόν χαρακτηριστικά προοδευτικότητας και μοντερνικότητας. Αντίθετα, θα ήθελα να εξετάσω την μετάβαση των ανθρώπων όχι απλώς ως ένα άλμα μαγικό που

μεταμορφώνει τα κοινωνικά υποκείμενα ως δια μαγείας σε μετανάστες που βιώνουν μόνο το εδώ και το τώρα της χώρας υποδοχής αλλά ως μια διαδικασία που λάμβανε χώρα τόσο πριν την απόφαση της μετανάστευσης, όσο κατά την διάρκεια της και μετέπειτα, κατά την διάρκεια της οποίας η μνήμη του παρελθόντος επαναδιαμορφώνει το παρόν και το μέλλον. Γι' αυτόν τον λόγο θέτω το ζήτημα της επαναδιαπραγμάτευσης των εμπειριών του παρελθόντος, της επανανοηματοδότησης τους όχι μόνο στα πλαίσια της νέας πραγματικότητας με την οποία έρχονται αντιμέτωποι στην χώρα υποδοχής, αλλά στα πλαίσια της μεταναστευτικής κοινότητας και της διεθνικής κινητικότητας τους, καθώς βρίσκονται σε επαφή με την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής αλλά και καθώς το τοπικό συνδέεται με το παγκόσμιο.

Επιπλέον, εξετάζοντας τις πολιτικές διαχείρισης του ερωτικού συναισθήματος που υιοθετούν οι μετανάστες και οι μετανάστριες στην χώρα υποδοχής δύναται κανείς να μελετήσει τις ιδεολογίες του φύλου και τις σεξουαλικότητας που αναπτύσσονται τόσο στην χώρα υποδοχής όσο και στην χώρα καταγωγής, αλλά και τους δημόσιους λόγους που αρθρώνονται αφενός για τα επικίνδυνα εθνικά ενσώματα υποκείμενα και την εξωτική ετερότητα κι αφετέρου τους λόγους που διαμορφώνουν μια κουλτούρα ερωτικής εμπειρίας κι απόλαυσης. Άλλωστε, βασικό ζήτημα αυτής της διδακτορικής έρευνας είναι η μελέτη της έμφυλης και σεξουαλικής ταυτότητας των μεταναστών και κυρίως η διερεύνηση του ρόλου του ερωτικού συναισθήματος στον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες επαναδιαπραγματεύονται και επανασυγκροτούν την έμφυλη και σεξουαλική τους ταυτότητα και επανακαθορίζουν τις κοινωνικές, συγγενικές και έμφυλες σχέσεις.

Χαρτογραφώντας κανείς τις ερωτικές εμπειρίες των μεταναστών, αναλύοντας τους λόγους και τις πρακτικές των μεταναστών για τον έρωτα, την συγκρότηση των έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων, την βιωμένη ενσώματη εμπειρία της μεταναστευτικής κινητικότητας, στην ουσία έρχεται αντιμέτωπος με σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται ανάμεσα σε γηγενείς και μετανάστες, ανάμεσα σε μεταναστευτικές κοινότητες, στο πλαίσιο των έμφυλων σχέσεων, των ερωτικών σχέσεων, των σχέσεων εργασίας, ενώ την ίδια στιγμή αναδύεται ως βασικό ζήτημα το δικαίωμα στον έρωτα. Πως αυτό νομιμοποιείται, σε ποιους κατοχυρώνεται και πως τοποθετείται στην κανονιστική ιεραρχία των δικαιωμάτων; Πως συγκεκριμένα σώματα κατασκευάζονται ως αγαπητά κι άλλα όχι; Το ερωτικό συναίσθημα

συγκαλύπτει ή αποκαλύπτει την κανονικότητα και τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, έμφυλες, ενσώματες ιεραρχίες. Σε αυτό το πλαίσιο ο έρωτας συνδέεται με τις έννοιες της τάξης, της φυλής, της εθνικότητας, του φύλου, του Άλλου. Καθίσταται το πεδίο γένεσης, άσκησης κι επίδειξης σχέσεων εξουσίας αλλά και το πεδίο ανάπτυξης στρατηγικών και ενσώματων πρακτικών αντίστασης.

Μέχρι στιγμής έχω αναφερθεί στα σημαντικότερα ερευνητικά ερωτήματα που απασχολούν αυτήν την διδακτορική έρευνα. Το βασικό ζήτημα όμως μιας έρευνας είναι πως τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα μεταφέρονται στο πεδίο, πως κωδικοποιούνται σε ερωτήσεις, πως απευθύνονται στους συμμετέχοντες της έρευνας, σε ποιους θέτει κανείς αυτά τα ερωτήματα, πως διαχειρίζεται τις απαντήσεις, και εν κατακλείδι το βασικό ζήτημα της συγκεκριμένης έρευνας είναι πως μελετάει κανείς ένα συναίσθημα.

Βήμα 1^ο: Εκτός πεδίου: Σχεδιάζεις την έρευνα πεδίου, οργανώνεις το δείγμα σου ανά ηλικιακή κατηγορία κι εθνικότητα βάσει προηγούμενων επαφών με τις μεταναστευτικές κοινότητες, συντάσσεις τον οδηγό ερωτήσεων, επιλέγεις τους κοινωνικούς χώρους, στους οποίους θα μπορούσες να κάνεις συμμετοχική παρατήρηση ή τις κοινωνικές περιστάσεις, στις οποίες θα παραβρεθείς, αγοράζεις κασετόφωνο εγγραφής υψηλών προδιαγραφών. Εκεί θα συλλέξεις όλο σου το υλικό. Εκεί θα συλλάβεις όλες σου τις εθνογραφικές απόπειρες, τις μνήμες των συνομιλητών. Εκεί θα αφήσουν τα ίχνη τους τα συναισθήματα. Εκεί θα εγγράψεις την ανθρωπολογική σου ταυτότητα.

Βήμα 2^ο): Εντός πεδίου: Το δείγμα συρρικνώνεται. Σε αυτό συμβάλλουν α) οι οικονομικές συνθήκες της χώρας υποδοχής που αναγκάζουν πολλούς να επιστρέψουν στην πατρίδα ή δημιουργούν ένα κλίμα γενικότερης απογοήτευσης, αλλά και καχυποψίας, απέναντι σε οποιονδήποτε θέλει να θέσει ερωτήσεις, β) η «φύση» του αντικείμενου της έρευνας, καθώς οι ερωτικές εμπειρίες εξακολουθούν να γίνονται αντιληπτές ως ιδιωτικές υποθέσεις κι ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, γ) η οικονομική κρίση που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ζωή των μεταναστών κι ανατρέπει τα αρχικά σενάρια σχετικά με το που και το πότε της συμμετοχικής παρατήρησης. Τα μεθοδολογικά εργαλεία θέτονται υπό συνεχή αμφισβήτηση.

Το κασετόφωνο παραμένει κυρίως στο συρτάρι, καθώς οι πληροφορητές μου εκφράζουν είτε την επιθυμία τους να μην καταγραφεί η ερωτική τους ζωή, είτε την

αγωνία τους ότι δεν θα μπορέσουν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της συνέντευξης. Όταν τους αναφέρω πως ουσιαστικά καλούνται να πουν τα ίδια πράγματα που μοιραζόνται μαζί μου στα πλαίσια αυτών των άτυπων συναντήσεων, επιμένουν πως η διαδικασία της συνέντευξης τους αγχώνει, γεγονός που σημαίνει πως οι ίδιοι της αποδίδουν διαφορετική αξία και νόημα, καθώς στα μάτια τους αποκτά ένα χαρακτήρα επίσημο και τυπικό.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, θέλοντας να σεβαστώ τα όρια που θέτουν οι ίδιοι οι πληροφορητές, αλλά έχοντας κι εγώ την διάθεση να μην υιοθετήσω μια λογοκεντρική προσέγγιση, η οποία δεν θα μου επέτρεπε να μελετήσω το ερωτικό συναίσθημα ως μια ενσώματη, μη λεκτική εμπειρία, κατέφυγα στις άτυπες, μη ηχογραφημένες συζητήσεις στα πλαίσια της συμμετοχικής παρατήρησης. Οι άτυπες συναντήσεις στο πλαίσιο της διαδικασίας της συμμετοχικής παρατήρησης αποδείχτηκαν χρήσιμο εργαλείο, καθώς πέρα από το γεγονός ότι έδιναν σε μένα την ευκαιρία να συμμετέχω στην καθημερινότητα των πληροφορητών και να παρατηρώ την συναισθηματική τους έκφραση, επέτρεπαν στους ίδιους να εκφράζουν αυτό που τους απασχολούσε χωρίς τους περιορισμούς που θέτει η διαδικασία της συνέντευξης, όπου καλούνται να αυτοπειθαρχήσουν δίνοντας μια απάντηση σε μια συγκεκριμένη ερώτηση σε συγκεκριμένο χρόνο, προσπαθώντας να μην αποκλίνουν ούτε χρονικά, ούτε εκφραστικά, κι ελέγχοντας διαρκώς την ορθότητα των επιχειρημάτων τους ή το κατά πόσο αυτά συμφωνούν και καλύπτουν τις ανάγκες της συγκεκριμένες έρευνας. Τελικά αντιλαμβάνομαι ότι αυτό που προκαλούσε την συναισθηματική φόρτιση ήταν ότι στα πλαίσια της συνέντευξης καλούνταν να επιτελέσουν ένα ρόλο, αυτόν του συνεντευξιαζόμενου.

Παρευρισκόμενη στον ιδιωτικό τους χώρο, αλλά και στο εργασιακό τους χώρο, συντροφεύοντας τους σε στιγμές της καθημερινότητας, μέρος της παρέας τους ή του ευρύτερου συγγενικού ή κοινωνικού δικτύου τους ή συνιστώντας την παρέα τους, βγαίνοντας έξω μαζί τους για καφέ ή μια βόλτα στην παραλία, η ίδια η έρευνα γινόταν μέρος της καθημερινότητας τους και το αντικείμενο προς διερεύνηση αντικείμενο μιας ευρύτερης συζήτησης για την ζωή τους και τις εξελίξεις της προσωπικής τους ζωής. Μέσω αυτής της διαδικασίας μου προσφέρθηκε η δυνατότητα να καταγράψω πέρα από τους λόγους, τις κινήσεις, τα βλέμματα, τις σιωπές που αρθρώνονται γύρω από το ερωτικό συναίσθημα, τις συμπεριφορές που εκφράζονται στα πλαίσια κοινωνικών συναναστροφών και τις πρακτικές του ερωτικού συναισθήματος έτσι όπως αυτές εγγράφονται *in situ*.

Αναζητώντας τα κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία μελέτης του ερωτικού συναισθήματος έστρεψα την προσοχή μου στην υλικότητα του έρωτα, στις υλικές εκδοχές του ερωτικού συναισθήματος, όπως στην ανταλλαγή δώρων, στις φωτογραφίες, στις συσκευές επικοινωνίας (κινητό). Ενώ έστειλα αίτημα φιλίας. Κατά την διάρκεια της έρευνας αποδείχτηκε ότι το Facebook συνιστά ένα νέο μέσο έκφρασης του ερωτικού συναισθήματος, έναν χώρο αναζήτησης συντρόφων- «φίλοι» εν δυνάμει σύντροφοι»- κι ένα μέσο προσέγγισης και σύναψης ερωτικών σχέσεων. Με ενδιαφέρει το πώς στα πλαίσια μιας προσωπικής σελίδας αφηγείται κανείς μια ιστορία του μαζί, τα αφηγηματικά μέσα που χρησιμοποιεί και μέσα από αυτό να εξετάσω πως αναπαρίσταται μια ερωτική σχέση σε ένα δικτυακό κόσμο.

Βήμα 3^ο) Η ανατροπή των αρχικών σεναρίων, αν και δυσάρεστη, ανέδειξε νέες πτυχές του ζητήματος, διεύρυνε τους ερευνητικούς προβληματισμούς και προκάλεσε την συνεχή προβληματοποίηση και αναζήτηση μεθοδολογικών και θεωρητικών εργαλείων επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά πως η εθνογραφική έρευνα αποτελεί μια δυναμική διαδικασία κι αποδεικνύοντας πως το ίδιο το ερωτικό συναίσθημα συνιστά μια κοινωνική κατασκευή και δεν μπορεί να μελετηθεί αποσυνδεδεμένο από το ιστορικό, κοινωνικό πλαίσιο που το παράγει και το νοηματοδοτεί.